

Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése

A társadalom és az állam egyaránt valamilyen formában viszonyul és önmagát is viszonyítja az egyházakhoz, általában a különböző felekezetekhez és a vallásos jelenséghez. Másrészt kétségtelen, hogy az egyházak is különböző módon, de mindenképpen meghatározzák helyüket és szerepüket a társadalomban, viszonyukat az államhoz, a hatalomhoz. Ilyen módon rendkívül összetett viszonyrendszer alakul ki, melyben az egyházak szerepe rendkívül árnyaltan és széles skálán jelenik meg, a társadalmi egyensúly, az erkölcsi értékek biztosításától, ezek letéteményesének státusától el egészen a társadalmi konfliktusok, erőszakos, háborús összecsapások forrásáig.

Ez a szélsőséges végleteket is magában hordozó ellentmondásosság különösen az újjászülető Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában meglehetősen jellemző, és példák egész sorát találjuk mindkét említett esetre, melyeken belül a konkrét helyzetek, megoldások rendkívül különböző és árnyalt formában jelentkeznek.

Ezen térség országai számára rendkívül fontos, hogy néhány kérdést megfogalmazzanak a társadalom, állam, egyház bonyolult viszonyrendszerével kapcsolatban, illetve - a megfogalmazáson túl - a válaszokat is megtalálják.

Ezek a kérdések pedig többek között a következők:

- milyen a társadalom és az állam (a hatalom) egyházhoz való viszonya, milyen szerepet szán és biztosít az egyháznak, illetve hogyan segíti elő ennek a szerepnek a betöltését;
- milyen szerepet vállal az egyház a térség átalakuló társadalmában;
- felkészültek-e ezek a társadalmak, államok (és melyik milyen mértékben) az egyházak befogadására, a felekezeti egyenlőség biztosítására, a vallásos sokszínűség értékadó erejének felismerésére?

Ezen kérdések megválaszolásának módjától, jellegétől nagyban függ az állam és egyház, a társadalom és az egyház viszonyrendszerének minősége.

A következőkben az állam és az egyház viszonyának általános és alapvetően alkotmányjogi keretét vázolnám, majd az említett viszonyrendszer különböző létező modelljeit, a nemzetközi politika és jog normatív szabályozásait, a szemléletben tapasztalható tendenciákat, végül pedig az egyházakról szóló jogszabály létrehozásával kapcsolatos és eddig kudarcra végződött romániai próbálkozást mutatnám be.

1. Alkotmányjogi értelmezési keret

Az állam és az egyház viszonya alapjaiban, alapelvek szintjén az alkotmányjog hatáskörébe tartozó kérdés olyannyira, hogy bármilyen modellt, megoldást fogadjon el egy állam, akár teljesen szekularizált vagy éppenséggel felekezeti jellegű, megkerülhetetlen az alkotmányjogi szabályozás.

Ebben az összetett viszonyrendszerben (és ami teljesen indokolttá teszi az alaptörvényi szabályozást) rendkívül lényeges mozzanatot jelent azon történelmi tény - melytől nem lehet elvonatkoztatni - hogy több vallási közösség léte nagyobb múltra tekint vissza, mint Európa országainak államisége. A modern állam pedig bizonyos értelemben és összefüggésben a szekularizáció nyomán éppen az egyháztól való megkülönböztetés által jött létre.

Az alkotmányjog alapvetően két irányból szabályozza a vallásos jelenséget. Egyrészt - mint első generációs jogok - alapvető emberi jogként jelenik meg a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság a szabad vallásgyakorlás formájában. Másrészt pedig az egyháznak, mint intézménynek az államhoz való viszonya kerül szabályozásra, melynek alapvető eleme a legtöbb ország alaptörvényében az állam és egyház szétválasztásának megfogalmazása és

az egyház intézményi és működési autonómiájának biztosítása.

Természetesen az egyes államok alkotmányaiban úgy a szabályozás tartalmának mélységében, konzisztenciájában, mint a kinyilatkoztatott jogok és alapelvek terjedelmében, biztosításának módozataiban rendkívül eltérő előírásokat, rendelkezéseket, megfogalmazásokat találunk.

2. Az állam és az egyház viszonyrendszerének létező modelljei

Az állam és az egyház viszonyának több - történelmileg, felekezeti és politikailag meghatározott - modellje, rendszere alakult ki. Előljáróban szükséges néhány elméleti jellegű pontosítást megtenni, melyek a maguk általánosságában érthetőbbé teszik a modellek belső logikáját, működésük szabályait.

Mindenképpen megjegyzendő, hogy az állam szempontjából, vagyis az államnak a vallásos jelenséghez való viszonyulása szempontjából - mely meghatározó az egyes rendszerek körülírásában - megkülönböztethetünk világnézetiileg semleges államokat és világnézeti szempontból elkötelezett államokat.

Az előbbi nem jelent mást, mint azt, hogy az állam nem azonosul egyetlen világnézettel, illetve azt hordozó vagy képviselő szervezettel sem. Az utóbbi esetben pedig azonosul vagy éppen összefonódik egy adott ideológiával vagy világnézettel képviselő szervezettel, mely lehet vallási közösség egyháza vagy akár ideológiailag elkötelezett állampárt.

A vallásos világnézet iránt elkötelezett államok (szerencsére) kisebbségben vannak a nemzetközi államközösségben, és elsősorban azon fundamentalista iszlám államok sorolhatók ebbe a csoportba, melyek keretében az állami és egyházi vezetés személyi, intézményi, és/vagy működési szempontból összefonódik, összemosódik.

Ezekben az államokban, alaptörvényeikben (melyek sokszor vallásos jellegűek) az államszervezésre vonatkozó részek egyben az egyházi intézményrendszer szervezését is előírják, vagy éppen fordítva, a vallásos életre, egyházszerkezésre vonatkozó előírások, a különböző vallásos, szent írások kivetítődnek az államra, és alapjaivá válnak az államszervezésnek. Mindez pedig a legtöbb esetben ezekben az országokban azzal is jár, hogy a vallásszabadság, a szabad vallásgyakorlás mint alapvető emberi jog nem létezik, az ideológiai másság, a lelkiismereti szabadság és szólásszabadság is erősen korlátozott, ha nem éppen tiltott.

Jellemzőbb azonban - és Európában egészében általános - az államok kinyilatkoztatott világnézeti semlegessége, ami az intézményi összefonódás tilalmát, a vallásszabadság jogának, a felekezeti sokszínűségnek az elfogadását, biztosítását jelenti.

Természetesen a világnézetiileg semlegesnek tekinthető államok is teljesen különbözőképpen, eltérő módon értelmezik, és más-más mércével mérik a fenti értékeket, mint ahogyan viszonyuk az egyházakhoz teljesen különböző módon alakult, történelmi-politikai fejlődésüktől, kulturális hagyományaiktól függően.

A következőkben azokat a rendszereket mutatom be, melyek ezekben a világnézetiileg semlegesnek mondható államokban alakultak ki. A közös nevező ezekben a modellekben, hogy a belső szabályozás szintjén a nemzetközi normaminimumot betartják, és megpróbálnak a nemzetközi szabványnak megfelelő joggyakorlatot biztosítani. (Ez ugyan nem mindig sikerül, hiszen elég ha arra gondolunk, hogy az Európai Emberjogi Bíróság előtt Görögország, Nagy-Britannia vagy éppen Belgium elég gyakorta kénytelen alperesként megjelenni.) A vonatkozó szakirodalom alapvetően négy modellt különböztet meg állam és egyház viszonyában, de természetesen az adott rendszeren belül is eltérések mutathatók ki az egyes államok között. Ezek pedig a következők: államegyházi modell, a radikális elválasztás, az együttműködő elválasztás és az úgynevezett kapcsolódó modell.

Az államegyházi modell

Alapvető jellemzője, hogy erős felekezeti hagyományok alapján, az illető államok az egyházi tradicionalizmus és egy kötelező, néhol kényszerű modernizáció hatásai között olyan megoldást alakítottak ki, melynek keretében az egyházi és állami intézmények formálisan ugyan szétválnak, de szellemiségében, kulturálisan, közgondolkodás szintjén szerves együttműködés és kölcsönhatás létezik.

A nagyfokú felekezeti egység és homogenitás végső soron sokkal inkább következménye, mintsem oka az említett

kölcsönhatás szerves együttműködésének. Ezen a modellen belül jellemző eltérésként jelennek meg egyfelől Görögország, másfelől a Skandináv államok.

Ilyen módon Görögország alkotmánya "uralkodó" vallásként ismeri el az ortodox egyházat, ami egyúttal államegyházi státust is jelent, mely lényeges jogkövetkezményekkel jár. Többek között ez azt jelenti, hogy az uralkodó vallás állami védelmet élvez a többi felekezettel, vallási kisebbséggel szemben is, hiszen tiltja a prozelitizmust, és előjogokat biztosít az államegyháznak. Olyan intézkedések jellemzik a görög törvénykezést, melyek szerint nem taníthat állami iskolában nem ortodox vallású személy, avagy bármilyen felekezethez tartozó istentiszteleti hely létesítéséhez a helyi ortodox püspök hozzájárulása is szükséges. A görögországi modell azonban igencsak megkérdőjelezi a görög állam világnézeti semlegességét.

A másik póluson elhelyezkedő államok - úgymint Dánia, Norvégia, Finnország - bár megőrizték az államegyházi berendezkedést, de a vallásszabadság hatékony biztosítása révén a kisebbségi felekezetek szabadon, korlátozás mentesen fejthetik ki tevékenységüket. Mindez azt jelenti, hogy a többségi vallással és egyházzal (protestáns) való állami azonosulás mellett széleskörű, nagyvonalú tolerancia tapasztalható a többi felekezet irányában is, olyannyira, hogy a skandináv államok sokáig az idegen felekezetűek bevándorlási célpontja voltak, és erről a toleranciáról lettek híresek.

Ez a modell alapján véve mindenütt, ahol létezik, hosszú szerves történelmi fejlődés során alakult ki, és különböző mértékben, hagyományainak, lehetőségeinek, szellemiségének megfelelően próbált alkalmazkodni a változó társadalmi valósághoz.

A radikális elválasztás modellje

Meglehetősen különbözően ugyan, de jellemző formában jelenik meg és létezik az Amerikai Egyesült Államokban, illetve Franciaországban. Az Egyesült Államok Alkotmányának (1787-ben fogadták el) 1791-es első kiegészítésében az állam és egyház radikális elválasztására került sor, mégpedig éppen a vallásszabadság szavatolásának biztosítékeként, hiszen a bevándorlók, mint óvilági felekezeti kisebbségek tapasztalatból tudták, hogy az állam és az egyház összefonódása nem vezet jóra, így elrendelték ennek tilalmát. A tilalomból egy újabb alkotmányi kiegészítés született 1864-ben, melynek tételéből a Legfelsőbb Bíróság azt a gyakorlatban alkalmazott elvet fogalmazta meg, mely szerint az állam vagy állami szerv nem részesíthet támogatásban felekezetet.

Mára az "elválasztás fala" néven fémjelzett elv lényegesen oldódott, és jelenleg létezik közvetett és közvetlen állami támogatás a vallásos közösségek, illetve intézményeik esetében, akár adókedvezmények formájában is.

Paradox módon ez az elválasztás nem vezetett vallás- és egyházellenességhez, és nem is adott okot erre, hanem, éppen ellenkezőleg, az amerikai népet a puritanizmus, a gyakorlatiasság és mértékletesség jellemzi (ha kissé sommás és elnagyolt is ez a jellemzés, melyet lehet vitatni), a közélet pedig tele van vallásos jelképekkel, vallásos megnyilatkozásokkal a hétköznapi különböző momentumokban (pl. bankjegyeken vallásos jelmondat). A Legfelsőbb Bíróság pedig egy egyházügyi határozatában ki is nyilatkoztatta, hogy "Mi egy vallásos nép vagyunk, amelynek az intézményei feltételezik egy Felsőbb Lény létét".

Franciaország esetében a század elején megszületett radikális elválasztás alapvető oka nem a fenti ésszerűség, hanem az egyházellenes, antiklerikális, katolikusellenes magatartás. Nincsen mód annak elemzésére, hogy a francia közgondolkodás miként jutott ilyen típusú feltevésekhez (ezt magyarázza a nagy francia forradalmat követő évszázadnyi vita és kísérletezés az egyházpolitika terén), tény azonban, hogy a cél, amit az elválasztással követni kívánt a francia politika, a közélet és oktatás teljes elvilágiasítása, az egyházi befolyás megszüntetése és a magánszférába történő szorítása.

A De Gaulle-korszak óta azonban Franciaország is támogatja az egyházi oktatást, illetve több, eredetileg egyházellenes intézkedés, például a templom- és plébániaépületek század eleji államosítása mára az egyháztámogatás indirekt formájává alakult át, ugyanis az épületek fenntartási költségeit is főként közpénzekből biztosítják. Elsősorban a francia típusú elválasztási modell, de az amerikai is bizonyos mértékben és keretek között (a támogatások ellenére) azzal a veszéllyel jár (járhat), hogy az egyház, a vallásos jelenség kizárólag magánszférába kerül, az egyházakkal való állami együttműködés, érintkezés elkerülendővé válik. Ez pedig egyes vélemények szerint a semleges állam közömbös állammá válását jelenti, ami egyben a vallásszabadság korlátozásához is vezethet.

A világnézeti közömbös állam nem vesz tudomást saját polgárai meggyőződéséről, akár többséget, akár

kisebbséget alkotnak, illetve óhatatlanul előnyben részesíti a vallási igényekkel nem rendelkezőket. Rendkívül fontos a pontos különbségtétel a kétfajta állami magatartás között (semlegesség versus közömbösség), mert tény, hogy a semlegességen túllépő közömbösség valójában a negatív vallásszabadságot részesíti előnyben a pozitív vallásszabadsággal szemben. Tehát lényeges azon különbségtétel, mely szerint állam és egyház elválasztása az állam semlegességén vagy közömbösségén alapul. Ugyanis a semlegesség feltételezi az odafigyelő együttműködést az egyházakkal, az óvatosan, mérlegelő, a felekezeti egyenjogúságot hirdető és biztosító bánásmódot, míg a közömbösség kerüli az együttműködést, vagy esetenként preferált bánásmódot alkalmaz.

Az együttműködő elválasztás modellje

A fenti gondolat továbbfejlesztése révén alakul ki az *együttműködő elválasztás modellje*, melyre leginkább Dél-Európa latin országaiban találunk példákat. Így a II. Vatikáni Zsinatot követő évtizedekben sor került a katolikus egyháznak az államegyházi-jelleg következetes felszámolását célzó kezdeményezésére, mégpedig szerződésben foglalt megállapodások formájában. Ezek a szerződések meghatározzák az együttműködés formáit és tartalmát, melynek kiinduló alapelve a két fél (a szerződő felek) autonómiájának kölcsönös elismerése. Ebben különbözik ez a típusú rendszer az elsősorban francia megoldással fémjelzett *radikális elválasztás modelljétől*, mely az elválasztást mintegy az erő helyzetéből kikényszerített laicista, laicizáló folyamattal oldta meg.

Figyelemre méltó, hogy, mintegy párhuzamosan a dél-amerikai államokkal, a 70-es évek elején Írországnak (Európa legvallásosabb államában) az alkotmányból törölték a katolikus egyház privilegizált helyzetének elismerését - mégpedig az egyházzal egyetértésben. Ez annál is könnyebben ment, mivel az egyház és állam szigorúan elválasztva működik, hiszen az ír alkotmányos rendszer, és általában a közélet, a személyi elvű liberalizmuson, illetve a katolikus szociális felfogás tanításán alapszik.

Kapcsolódó modell

Végezetül egy olyan modellről, rendszerről lehet szólni, mely elsősorban Európa német nyelvterületű államaiban alakult ki, és átmenetet képez az államegyházi és a radikális elválasztás között. Akár az előző rendszerben, az együttműködő elválasztás rendszeréhez is köthetnénk, hiszen valójában ez utóbbinak egy árnyaltabb megvalósításáról van szó.

Ez esetben is az együttműködés és az államegyházi-jelleg tagadása, illetve, ezekből következően, a pozitív, támogató semlegesség biztosítása tekintendők a rendszer jellemző sajátosságainak.

Az alapvető különbség e modell és az előző között, hogy míg a dél-európai államokban alapvetően egyetlen egyház, nevezetesen a katolikus a meghatározó, így a semlegesség nem annyira hangsúlyos, illetve az államegyházi tagadása sem olyan egyértelmű és határozott (bár kétségtelen, hogy az állam és egyház elválasztása biztosított).

A német nyelvű államokban azonban több egyház, népegyház létezik - katolikus, protestáns -, így a pozitív semlegesség hangsúlyozása és jogi biztosítása teljességgel indokolt. Ezekben az államokban a népegyházak közjogi jogállást élveznek, az állam sok területen együttműködik, támogatja őket, figyelembe véve a történelmi hagyományokat és intézményi kereteket, működésbeli megoldásokat, melyeket a sajátos német jogi dogmatikából keletkezett normatív rendszer szabályoz és egyben védelmez.

Az egyházak, illetve a történelmi (és nem csak) vallási közösségek, mint már említettem, közjogi testületként léteznek, de ez a jogállásuk, jogi személyiségük kitüntetett elismerésén túl nem jelenti azt, hogy közhatalmi jogosítványokat gyakorolhat, csupán a civil egyesületi jellegű szervezetektől való megkülönböztetést szolgálja.

3. Nemzetközi jogi szabályozási keret

Láthattuk, hogy igencsak eltérő megoldások és gyakorlatok léteznek az állam és egyház viszonyának tekintetében, és ezek olyan mélyen gyökereznek a történelmi hagyományokban, az egyes közösségek történelmi, vallási és polgári tudatában, hogy alig lehetne aszerint rangsorolni, melyik európaibb a másiknál, bár azt nagyfokú biztonsággal meg lehet állapítani, hogy mely államok viszonyulnak toleránsan (semleges) a kisebbségi egyházakhoz.

A nemzetközi jogi szabályozás ennek megfelelően nem túl részletes, de néhány általánosan követendő előírást megfogalmaz, és a nemzetközi joggyakorlatban akár bírói úton is érvényesít.

Általános jellemzője ezeknek a szabályozásoknak, hogy a lelkiismereti és a vallásszabadság értékét védelmezik, és elsősorban az individuum szempontjából vizsgálják ezt a kérdést, nem az állam és egyház intézményi viszonyában. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a korábbi, merevnek mondható felfogásban, mely kizárólag az egyén jogait vette figyelembe, fokozatos változás észlelhető (leginkább a nemzetközi bírói gyakorlatban), és ennek tulajdoníthatóan előtérbe kerülnek a szabad vallásgyakorlat kollektív, közösségi dimenziói is. Ez utóbbi annak az elismerését is jelenti, hogy a vallásos élet, az egyházi élet és a vallásgyakorlás egyre sokrétűbb lesz, az egyház és állam viszonya meghatározóvá válik egy társadalomban, és a vallás mint a tág értelemben vett kulturális, szellemi identitás szerves része, egy lényegesen árnyaltabb és sokrétűbb normatív szabályozást igényel.

A konkrét szabályozás vonatkozásában mindenekelőtt az ENSZ keretében kidolgozott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát kell megemlítenem, mely a 18. cikkelyben megfogalmazza a vallásszabadság alaptételét. Ez két elemből áll, nevezetesen "a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadsága", valamint "a vallásnak és meggyőződésnek mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának joga".

Az Európa Tanács normatív és intézményi rendszerében kifejezésre jut a vallásszabadság, illetve a szabad vallásgyakorlás. A normatív rendszerben az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény 9. cikkelyében, az intézményi rendszerben pedig részint az Európai Emberi Jogi Bizottság, másfelől pedig az Európai Emberi Jogi Bíróság tevékenysége révén. Az utóbbi években mindkét intézmény fogékonyabb lett e kérdés tekintetében.

Az említett szabályozás valamivel bővebb mint az ENSZ-dokumentumban megfogalmazott előírás. Megismétli a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát mint alapvető emberi jogot, ami értelemszerűen a választás szabadságát is jelenti. A gyakorlás szabadságában már árnyaltabban fogalmaz, amennyiben előírja, hogy a vallás, a meggyőződés mind egyénileg, mind együttesen gyakorolva kifejezésre juttatható.

Végül megfogalmazza hogy a "vallás és meggyőződés" kifejezése milyen körülmények között korlátozható, ezek pedig a demokratikus társadalom körülményei közötti közbiztonság, közrend, közegészség, erkölcs vagy mások jogai megsértésének esetei.

Túl a szabályozás konkrét, sokat értelmezett tartalmán, illetve a folyamatosan alakuló joggyakorlaton, alapvetően két fontos eleme van a nemzetközi előírásoknak és szemléletnek: az egyik a vallásszabadsággal kapcsolatos, és egyre inkább hangsúlyozódnak ennek közösségi, illetve gyakorlásával kapcsolatos intézményi dimenziói, a másik pedig az állam és egyház viszonyára vonatkozik, amennyiben megnövekszik az állam szerepe és felelőssége e jog gyakorlásának a biztosításában.

Az első esetben a vallásszabadságról elmondható egyrészt, hogy ez mindenekelőtt az egyén joga a hitre és a hithez, annak szabad megváltoztatásához, gyakorlásához intézményes keretek között, és mások jogainak sértése nélküli terjesztéséhez. Másrészt kétségtelen, hogy a vallásszabadságnak van egy természetszerű közösségi oldala is, amennyiben egyházzal mint intézménnyel és pontosan azonosítható, meghatározott identitással rendelkező, azt vállaló és kifejezni óhajtó vallásos közösségről beszélünk.

A közösség kollektív dimenziója ezen emberi jogok intézményi, szerkezeti, működésbeli autonómiájában jut kifejezésre, melyet a legtöbb alkotmányos rendszer elismer. A vallás gyakorlása nehezen képzelhető el egyénileg elszigetelten, hiszen még a liturgia is alapvetően közösségben, intézményi formában zajlik. Ezen túlmenően, a vallás gyakorlásának a liturgikus mellett vannak missziós, szociális vagy esetenként éppenséggel politikai formái is, amelyek szerves részei és alapvetően közösségi megnyilatkozási-megnyilvánulási formái a vallásszabadságnak.

A második esetben, amikor az állam és az egyház viszonyáról beszélünk, a nemzetközi jog alapvetően két követelményt támaszt az államokkal szemben, nevezetesen azt, hogy az állam ne azonosuljon (tehát legyen semleges) egy bizonyos egyházzal, felekezettel, a másik pedig, hogy ne avatkozzon bele az egyházak, vallási közösségek belső életébe, működésébe.

Vagyis a nemzetközi jog a semlegességet és a be nem avatkozást mint normaminimumot fogalmazza meg. Az ezen a téren történő elmozdulás, fejlődés lényege, hogy a vallásszabadság biztosítása az állam részéről nem csak egy negatív tartózkodó magatartást kell hogy feltételezzon, hanem egy tevételes, aktív, pozitív hozzáállást is. A vallásszabadság biztosításának feladata cselekvő magatartásban kell hogy kifejezésre jusson, például az anyagi, pénzügyi támogatás rendszerének kidolgozása, egyenlő és méltányos infrastrukturális környezet biztosítása formájában, de természetesen

anélkül, hogy ez megsértené a két alapelvet, vagyis a semlegességet és a be nem avatkozást. Ezek a nemzetközi jogban és politikában tapasztalható tendenciák, szemléletbeli változások rendkívül lényegesek úgy a vallásszabadság, mint az alapvető emberi jog elméleti, gyakorlati fejlődésében, valamint az állam és egyház viszonyának belső alkotmányos és törvényes szabályozásában, melyre minden kétséget kizárva hatással van.

4. Szabályozási kísérlet Romániában

Utolsó gondolatunk elvezet bennünket ahhoz a végül is kudarccal végződött próbálkozáshoz, mely közel tíz éves vajúdas után sem hozott létre egy vallásügyi törvényt, és bár a tervezetnek több változata is elkészült, parlamenti vitára nem került.

A dióhéjban megfogalmazott történet szerint a tárgyalások az állam és az egyházak között már 1990-ben megkezdődtek, ezek pedig rendkívül lassan, vontatottan, hosszabb-rövidebb megszakításokkal zajlottak. 1997-től valamelyest felgyorsultak az események, végül 1999 tavaszára elkészült egy változat, melyet az egyházak és az állami intézmények is elfogadtak. A képviselőházba, annak emberi jogi-vallásügyi bizottságához került változat azonban nem volt azonos azzal, amiben az érintettek megállapodtak, olyannyira, hogy az ortodox egyház kivételével gyakorlatilag az összes többi egyház a tervezet kormány általi visszavonását és újradolgozását kérte. Megjegyzendő, hogy nem csak az egyházak, hanem a civil társadalom egy része, az emberi jogi szervezetek és a nemzetközi közvélemény sem volt elégedett a tervezettel, és rendkívül súlyos kritikákat fogalmaztak meg. Mindezek hatására végül is a Kormány visszavonta a jogszabálytervezetét, és jelenleg valószínűleg a vallásügyi államtitkárság próbálja a hibákat kijavítani, vagy éppen újabb tervezetet megfogalmazni.

Ennyi a történet (pontosabban a történet ennél sokkal több). Túl azonban a kérdés időszerű politikai dimenzióin érdemes a tervezet néhány koncepcionális vetületével, aspektusával foglalkozni, melynek segítségével talán jobban megérthető, milyen mentalitásbeli fogyatékoságok léteznek, milyen szellemi, kulturális gyökerei vannak nemcsak egy rosszul kidolgozott törvénytervezetnek, hanem az állam és egyház alkotmányos, a társadalomra és a közgondolkodásra kisugárzó viszonyának.

A kérdés tárgyalásakor kiindulási pontként szolgálhat az, hogy milyen viszony létezik az egyházak és a politikai hatalom között, azaz, hogyan viszonyulnak a különböző egyházak a politikai hatalomhoz (ami végül is alapvetően meghatározza a mentalitást és a szabályozási szándék milyenségét, minőségét). Ilyen szempontból meghatározó a már korábban jelzett felosztás, mely szerint beszélhetünk népegyházakról, illetve hatalomegyházakról.

A tervezet végső formájának előkészítői, a módosítások kieszközlői (melyekkel a többi egyház nem értett egyet) végső soron szinte kizárólag az ortodox egyház szempontjait vették figyelembe.

Mielőtt a tervezet néhány igencsak kifogásolható részletét, előírását ismertetném, szükséges néhány észrevétel az ortodox egyházzal általában.

Történelmi áttekintésben el kell mondani (és ez esetben hivatkozom Daniel Barbu *A távollevő köztársaság* című könyvére), hogy a modern román állam megalakulása és konszolidációja előtt az ortodoxia a románság számára sokkal inkább politikai közösséget, mintsem vallást jelentett.

A kereszténység az ortodox egyház számára a középkortól - és nyugodtan mondhatjuk - mindmáig nem elsősorban a hitet (mely fogalom a személyes kötődést és hűséget feltételezi), hanem a törvényt (fogalom, mely a közsférában való alárendeltség elfogadását) jelenti.

Vagyis az ortodoxia nem annyira a kegyelmet gyakorló Istenbe vetett hitet, mint inkább egy olyan általánosan elfogadott magatartásformát jelent, melyhez az ortodoxoknak alkalmazkodniuk kell. Az ortodoxia nem szövetséget hirdet, hanem kirekeszt.

A hit végső soron az egyén Istenhez való személyes kapcsolatáról szól. A törvényként felfogott hit uniformizál, és önkényesen megszabott normalitást kényszerít az egyénre.

Így az ortodoxia a románoknál a nemzeti önazonosság szinte kizárólagos eszköze, az Ortodox egyház legfontosabb feladata a lelkek egységesítése, egyneműsítése egy román és keresztény közösségben, el egészen addig, hogy aki nem felel meg ezeknek a normáknak az már nem is román.

Az önmaga rendeltetését ilyen módon felfogók nem keresztényekké lettek, hanem annak születtek, ami még a Krisztusi tanítás szerint is értelmetlenség.

Az egyház szükségszerűen lesz katolikus-ellenes, illetve bármely más keresztény egyház-ellenes, vagy éppen antiszemita. Ez azonban lényegesen szélesebb körben fejti ki hatását, mivel a román közösség általában a magatartás és értékrend vonatkozásában nagyfokú uniformitást mutat, melynek keretében a sokszínűség, a pluralizmus, a másképp gondolkodás alapján véve gyanús, a normálistól eltérő és lényegében románellenes jelenségek.

Ez a szellemi környezet szükségszerűen megteremtette az ortodox egyház államosítását, az állam és az egyház rendkívül szerves összefonódását. Ez a kötődés pedig a különböző alkotmányokban, a különböző történelmi korszakok jogrendjében egyértelműen kimutatható, hiszen a Román Ortodox Egyházat a nemzeti jelzővel vagy a domináns egyház megfogalmazással illetik (1866, 1923, 1938. évi alkotmányok).

Az első kommunista alkotmány (1948), bár nem írja elő az állam és egyház szétválasztását, de arról rendelkezik, hogy autocefal és önszervezésében egységesen lép fel. A kommunista állam arról is gondoskodott, hogy az ortodoxiának ne legyen riválisa, konkurenciája a román létterben, hiszen törvényen kívül helyezte a Rómához kötődő, a Vatikánnak alárendelt görög katolikus egyházat. Mindezek jól jelzik az ortodox alapgondolkodás lényegét.

Paradox módon az ateista hatalom biztosította az Ortodox egyház egyeduralmát, és csupán azt követelte meg, hogy a kereszténység problémáit, problematikáját az értelmiségi társadalomból számûzze, kizárja. Ezt pedig az ortodox egyház készséggel meg is tette, annál is inkább, mert ezekkel a problémákkal szembenézni sem akarata, sem képessége nem volt, és ma is alig van.

Példaként lehetne említeni azt a nagy energiákat mozgató kampányt, melynek során fellépett a homoszexualitás büntetőjogi megítélésének törlése ellen, érvelve a deviáns magatartás büntetőjogi elbírálása mellett, ugyanakkor szinte semmit nem szól a nagy méreteket öltött terhesség-megszakítások ellen.

Vagyis az egyénnek a normálistól eltérő magatartását vehemensen elítéli, az emberi életet veszélyeztető, illetve az emberi élet elleni cselekmények iránt meglehetősen közönyös.

Politikai vonatkozásban az ortodox gondolkodásból hiányzik a szubszidiaritás, mivel csak a totális és oszthatatlan nemzetkepciónak van helye, melyet nem egy elvont konstrukcióként, hanem politikai gyakorlatként kíván megvalósítani. Ebben pedig az állam eszköz és partner egyszersmind.

A Román Ortodox Egyháznak nincsen sem gyakorlata, sem hagyománya az állammal szembeni ellenállásban, függetlenül attól, hogy milyen államról van szó. Sohasem kívánta, hogy a lelkiismeretességet hirdesse az erővel szemben, vagy az igazságot a hatalom valóságával szemben.

Legtöbb, amit vállalt, valamilyen morális tanácsadói szerep, a román nemzeti konszenzus megtartásának ügynöke lett azon kettős elv, szlogen megfogalmazásával, hogy "mindnyájan románok vagyunk ", minden román ortodox.

Az ortodox egyház a nemzetet nem kritikai kötődéssel felfogott értékkezőségről tekinti, hanem mintegy nyelvi, vérségi, hitbéli és magatartásbéli széttörhetetlen egységként legitimizálja, melyet csodálni illik, és minden áron védeni kell. Elcsábítva, meghódítva látszik az államtól, különösen a rendállamtól, mely osztja az egyház fenntartásait a lelkiismereti szabadság, a pluralizmus és ezek megnyilvánulásai ellen.

A társadalom reformjának alapját a morális reformban látják, ennek meghatalmazott végrehajtója az egyház, melyben etikai modellt látnak. Csakhogy ennek rendeltetése nem elsősorban az erkölcsi normák megszabása, a hit pedig sokkal több, mint egy jó magaviseleti szabályrendszer.

Az ortodox egyház alapjaiban hatalomegyház, és olyan államokban működik, ahol túlnyomó többségben ezen államok világnézetileg valamilyen formában és mértékben elkötelezettek. Többségi egyházként a leggyakrabban olyan államokban működik, ahol kevesebb gondot fordítanak a demokráciára, ily módon ennek fogyatékoságáról vagy néhol hiányáról beszélhetünk. Nem véletlen, és nem megalapozatlan Dan Amadeo Lăzărescu szenátor azon megállapítása, mely szerint "egyetlen ortodox állam sem alkalmas a demokráciára". Tény, hogy az ortodoxia a társadalmi és politikai modernizáció erőteljes fékezője ezekben az országokban (Oroszország, Jugoszlávia, Bulgária, Románia).

Az ortodox egyház alapvetően hatalomegyházként való meghatározásából az is következik, hogy mindig az éppen aktuális hatalom szolgálatában áll, legyen az akár egy ateista világnézetű hatalom vagy szélső jobboldali, fasiszta ideológiát valló állam. Minden esetben együttműködik a hatalommal, függetlenül annak ideológiai színezetétől vagy politikai gyakorlatától.

A nép, a hívek, a társadalom viszonylatában pedig az ortodoxiát a szélsőségekig elmenő nacionalizmus jellemzi, amellyel gyakorlatilag befolyásolja a közvéleményt, következésképpen a politikai hatalmi elitet is. Ha az egyház azt mondja, hogy a szélsőséges nacionalista vezetők a jók, akkor a választók órájuk szavaznak, illetve ha a politikusnak azt mondják, hogy a nép a nacionalista érzelmeire hallgat és a nemzeti érzés az, amit elvár a vezetőitől, a politikusok ekként fognak viselkedni.

Kétségtelen, hogy az egyházaknak - különösen térségünkben - nemzeti jelleget, nemzeti tudatot őrző funkciójuk van, de ezek alapvetően népegyházak, és az igazságtalan, elnyomó politikai rendszerekkel elsőként szálltak szembe.

Ezzel szemben a hatalomegyházak nacionalizmusa szélsőséges esetben háborús konfliktusokhoz is vezethet, mint azt a volt Jugoszláviában történtek bizonyítják.

Romániában tanúi lehettünk annak, ahogyan az ortodox egyház a korábbi szolgálékű kommunistabarát diskurzusát egy nemzeti radikális retorikával és gyakorlattal váltotta fel.

Ami a gyakorlatot illeti, jól kimutatható az állam és az ortodox egyház közös ténykedése, melynek célja az ortodox expanzió, az ortodoxia kiterjesztése olyan területekre, ahol hagyományosan nem ortodoxok és még csak nem is románok laknak. Ennek a tudatos politikának a konkrét gyakorlati megnyilatkozása a hatalmas arányú templomépítési folyamat, melyet állami támogatással végeznek. Ez nem a hitbéli igényekkel függ össze, hanem azon egyházpolitikai szándékkal, hogy homogenizálási, egységesítési, uniformizáló folyamatot gerjesszenek, és a templomok ennek a legitimáló és intézményi háttérét jelentik. Másrészt püspökségek alakulnak ott, ahol a hívek száma alacsony, de ez a rang intézményes feltétele a további betelepítésnek, eszköze az etnikai arányok megváltoztatásának.

Bővebb elemzésre nincsen mód ezen írásban, tehát térjünk át azokra a kifogásolt előírásokra, melyeket a visszavont tervezet tartalmaz, és aminek bemutatása önmagában is jellemző, leleplező, hiteles elemzése az ortodoxiának.

A tervezet az állam egyházakhoz való viszonyulását jellemzi, és ebből kiderül, hogy nem törekszik semlegességre, hanem burkoltan a többségi egyházzal azonosul, a többivel szemben közömbösséget tanúsít, ami a gyakorlatban hátrányos megkülönböztetésként nyilvánul meg.

Elmondható, hogy az alkotmányból átvett, vallásszabadságra vonatkozó előírások üres szövegek maradnak, mi több, a későbbiekben garanciális biztosítékok sincsenek a tervezetben, ellenben megjelennek olyan rendelkezések, melyek éppenséggel csorbítják ezeket a jogokat. Másfelől pedig a tervezet olyan jogosítványokat, bürokratikus jogköröket biztosít az állami hatóságoknak, melyek alapvetően korlátozzák az egyházak autonómiáját, hiszen beleszól az egyházak belső szervezésébe (központi és helyi egyházi egységekről szól), az egyházfőket az államelnököknek kell tisztségükben megerősítenie, a vallásos közösségek - melyek nem válnak felekezetekké, de jogi személyként szeretnének működni - beiktatásához szükség van a kormány jóváhagyására. Mindezek azonban azt a jogkövetkezményt körvonalazzák, hogy az állam és az egyház szigorú elválasztása nem történt meg, ami azonban éppenséggel alkotmányellenes, de a tervezettől függetlenül is kétségtelen, hogy egy szemléletet, néhol pedig valós gyakorlatot tükröz.

Más összefüggésben tekintve a törvénytervezet egyik legnagyobb problémája a felekezetek közötti jogegyenlőség kérdése, melyet ugyan a tervezet kinyilatkoztat, de egy utóbbi bekezdésben, ugyanazon cikkelyen belül (7. cikkely) kijelenti, hogy az állam az arányosság elvének tiszteletben tartásával támogatja a felekezetek tevékenységét. Ez végső soron nem jelent sem többet, sem kevesebbet, minthogy az állam a többségi ortodox egyházat pozitív diszkriminációban, előnyös megkülönböztetésben részesíti. Túl a rendelkezés cinizmusán, természetesen teljességgel jogszerűtlen, hiszen amellet, hogy egyben hatálytalanítja a felekezeti jogegyenlőség elvét, hátrányos helyzetet teremt a kisebbségi egyházak számára.

A jogelmélet számára különös problémát jelent az egyházak közjogi jellegének szabályozása, amely korántsem azonos a német egyházak közjogi státusával, hanem sokkal inkább a többségi egyház és (a mindenkori) hatalom viszonyának szorosabbra vonását hivatott jogi szempontból megjeleníteni.

Végezetül pedig az már a mulasztás kategóriájába tartozó kérdés, hogy a tervezet nem szabályozza az egyházi

tulajdon, illetve az elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását (és valószínűleg ezt sem véletlenül, hiszen az ortodox egyháznak ez a kérdés nem jelent igazi problémát, a többi történelmi egyházak ellenben igenis jelentős vagyonnal rendelkeztek), mint ahogyan nincsen kellő mértékben szabályozva az egyházak pénzügyi támogatása sem. Természetesen egy sor részletkérdéssel (de nem elhanyagolható) kapcsolatosan is megfogalmazódtak komoly és jogos bírálatok, amelyekre most nem térnek ki.

Az egyházak részéről elfogadott álláspont szerint a tervezet alapelveiben és alapvető szabályozásaiban elhibázott, így nem lehet rajta javítani, hanem újat kell készíteni. Mint jeleztem a tervezetet a kormány visszavonta, de hogy készül-e új, azt sajnos még jelenleg nem tudni.

Egyén, társadalom, állam, egyház kapcsolata, mint annyi minden más, nem rendeződött sem a jogalkotás normatív, sem a politikai gyakorlat, sem a civil társadalom szintjén. Azonban egy megoldatlan problémánál sokkal többről van itt szó, mert ez a sikertelen próbálkozás a megoldhatóság kérdését, a politikai szándék létezését és lehetőségét veti fel. Mindez pedig korántsem megnyugtató módon jellemzi a társadalom érettségét az egyházak, pontosabban a többségi egyház vállalt szerepét, az állam viszonyulását a vallásos jelenséghez, és végső soron magát a létező és mindeztideig nem kellően konszolidált demokratikus alkotmányos rendet.

Végül is mindez nem kívánt egy vázlatos értékelés fanyalgó és pesszimista következtése lenni, hanem átfogó képet és lehetőleg konkrét, tárgyilagos elemzést próbált nyújtani egy szubjektíven fontosnak ítélt társadalmi jelenségről, melyben az optimizmus a valós, létező, de elhalasztott és elmulasztott lehetőségekről, a pesszimizmus a kialakult helyzetről, az ezt meghatározó felfogások, mentalitások és gyakorlatok megnyilvánulásairól szól.

- [Bodó Barna: Választás és váltás](#)
- [Jakabffy László: Egy vélemény Biharból](#)
- [Ráduly Róbert: Szövetség az önkormányzatokban](#)
- [Szász Jenő: RMDSZ és médiadiktatúra](#)
- [Bárdi Nándor: Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában](#)
- [A romániai magyar és német népkisebbség parlamenti képviselőinek számadatai kilenc választásról](#)
- [Dr. Fritz László: A közigazgatási választások eredményei](#)
- [Dr. Fritz László: A Iorga-kormány "interimár-bizottságai" és a magyar nemzetkisebbség](#)
- [A Magyar Párt paktumtárgyalása](#)
- [\[Ugron Istvánnak, az OMP elnökének lemondása\]](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000. A megyei tanács megválasztása](#)
- [A megyei tanács megválasztása](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000](#)
- [A helyi tanács megválasztása](#)
- [Önkormányzati választások 1996-2000](#)
- [Polgármesterek megválasztása](#)
- [Székely István: Cselekvési alternatívák 2001 tavaszán](#)
- [Jürgen Habermas: Az európai nemzetállam és a globalizáció hatásai](#)
- [Romániai magyar választók 2000 szeptemberében](#)
- [Demeter M. Attila: Negatív és pozitív szabadság, liberalizmus és kommunitarizmus](#)
- [Győri Szabó Róbert: A parlamenti pártok és az alapszerződések \(1994-1997\)](#)
- [Horváth Krisztina: A Hasan és Chaush c. Bulgária ügy és a kisebbségi jogok védelme, avagy a muftik törlik át a hallgatás falát?](#)
- [Varga Attila: Állam és egyház viszonyrendszerének elemzése](#)
- [Boga Emese: Az ígéret mint árucikk](#)
- [Fákó Péter: A gazdasági növekedés alakulása Romániában \(1991-1997\)](#)
- [A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája](#)
- [Bognár Zsolt: Róluk, de nélkülük...](#)

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék